

УДК 821.161.2

СТАРОВОЙТ Л. В.

СПЕЦИФІКА ПСИХОЛОГІЗМУ В ПРОЗІ ОКСАНИ СМОЛИ

У статті висвітлено особливості використання прийомів і засобів психологізму у прозових творах молодшої письменниці з Миколаївщини Оксани Смоли.

Ключові слова: психологічний аналіз, внутрішній монолог, художня деталь, образ-символ.

Ім'я Оксани Смоли з'явилося на літературному небосхилі недавно. Її перші прозові твори побачили світ у вітчизняних часописах у 2006 році. Вона плідно співпрацює з журналами «Вітчизна», «Березіль», «Дзвін», газетою «Літературна Україна», де друкуються її твори. Випускниця філологічного факультету Миколаївського державного педагогічного інституту (нині – Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського), уродженка м. Баштанка, вона встигла за короткий час заявити про себе ще й трьома окремими книжками прози, що об'єднують твори різних жанрів. У збірці «Першотвори» (2007) вміщено оповідання, новелу та фрагменти роману-мозаїки. Роман-мозаїка «Рух назустріч Світлу» виданий у 2010 році, а в 2011 році побачило світ оповідання «Білий рояль», відзначене Всеукраїнською літературною премією імені Романа Федоріва (2012).

Глибоких критичних відгуків на творчість О.Смоли поки ще немає, за винятком стислих рецензій, що супроводжували презентації її творів, опублікованих у місцевій періодиці.

Усі названі твори привертають увагу гостротою морально-етичної проблематики. Насамперед авторка торкається проблем особистості в соціумі: любові та довіри в сімейних стосунках, самотності, відчуження, нерозуміння і несприйняття меркантильним загальом креативної натури, беззахисності творчої особистості перед цинізмом, який опанував суспільною мораллю тощо. Не дивно, що авторка прагне до «передавання художніми

засобами внутрішнього світу персонажа, його думок, переживань, зумовлених зовнішніми і внутрішніми чинниками» [3, 292], тобто обирає психологізм як основний спосіб творення характерів літературних персонажів. В.Фащенко визначав психологізм як художню систему форм (типів) і засобів зображення та вираження людської психіки в літературі» [7, 57]. Звичайно, у кожного автора виробляється індивідуальний підхід до людинознавчих досліджень, від якого залежить добір засобів і прийомів психологічного аналізу, їх комбінування в художній тканині твору. Завданням даної статті є аналіз прийомів і засобів психологізму, котрі використовує в своїй прозі Оксана Смола.

Різноманітні засоби і прийоми для створення образу оповідача використано в романі-мозаїці «Смуток і радість», фрагменти якого увійшли до збірки «Першотвори». Варто зауважити, що роман О.Смоли написаний у формі щоденника, що вже само собою передбачає вияв саморефлексій автора. Письменниця обирає форму літературно-художнього щоденника, її майже не цікавлять зовнішні події, вони не фіксуються в щоденнику, на них майже немає відгуків на сторінках твору, їх оцінок. Щоправда, розлогими інтенціями супроводжується опис пожежі в потягу в далекому Єгипті, який вразив авторку непередбачуваністю.

Не описуються майже ніякі події з життя оповідача. Іноді вони вартують однієї короткої репліки: «На днях, минулої п'ятниці, з Григорієм їздила до Нового Бугу, верстати газету» [5, 43]. Чи «4 квітня разом із Сусанною була в Києві. Не хочеться розписувати в якій справі, щоб не ятрити душу» [5, 53].

Автор ніби відмежовується від зовнішнього оточення, цілком перебуває у власному світі, аналізує власні душевні стани й почуття. Роздуми надплинністю часу, надсміслом життя і мистецтва, надпитаннями національної ідентичності перемешуються з своєрідним «самобичуванням»: «Знову байдикую! <.....>. Марнота часу і життя у бездіяльності, нічогонеробленні і не хотінні. Це як хвороба. Треба

перехворіти. Але не склавши руки. А достойно. Як це – достойно? Сама не знаю. Хоча ця хворість – результат сидіння у чотирьох стінах, варіння у власному соку і у відсутності стимулів і підтримки, але все ж таки лінь тут не на останньому місці. І з цим треба боротися не лежачи на дивані з книжкою, а швидше сидячи над рукописом. Але що ж робити, як воно не пишеться?» [5, 54]. Цей роздум поєднує самопізнання з пошуком смислу власного життя, із самовизначенням в історії, культурі, повсякденному існуванні, вказує на наявність загостреного почуття відповідальності перед собою і сучасниками.

В іншому місці подибуємо запис про підступність людської підлості. Відчувається, за щирістю вислову, що вразив авторку якийсь факт особистого життя, але виставляти свої інтимні переживання «на публіку» вона не бажає, а може не відважується, тому використовує фігуру умовчання, переводячи роздуми в загальний план.

Але найбільш вагомими в структурі роману-мозаїки є опосередковані прийоми психологізму. Вони зосереджені насамперед у замальовках природи, виконаних в імпресіоністському стилі. Тут відчувається душа художника: у солідному малярському доробку О.Смоли переважну більшість становлять натюрморти і пейзажі. (Ними вона, до речі, ілюструє деякі свої книжки). Багато з цих імпресій претендують на життя як окремий твір - лірична мініатюра, створені за законами цього жанру. Добір лексики, загальна настроєва тональність, уміння помічати найдрібніші нюанси видають творчу, вразливу, спостережливу натуру автора.

Ось із якою майстерністю описано звичайний буденний набір овочів, що їх щоденно використовує кожна господиня: «...Вбираю очима ошатний літній натюрморт з хаотично розкладених на кухонному столі овочів, щойно зірваних з грядки. Стою і естетствую чи священнодійствую із застиглим лезом кухонного ножа. Червоно-помаранчевий помідор як сміливий акцент, як домінанта в цій овочевій гамі, виблискує на сонці, неначе підморгує червоним оком. Сумирно лежать зелені маленькі пухирчасті крокодильчики огірочків, а поряд гладенькі й ніжні спинки кабачків-бегемотиків, густий

бархатистий фіолет баклажанів, лискучий атлас болгарського перцю, соковита цибуля, незважаючи на спеку, і блідий оранж маленьких ще не недозрілих морквинок, тугенькі запашні зубці часнику і відбірні клубні ранньої рожевої картоплі..... і останній штрих – кріп і петрушка, як декор доповнюють цю гаму кольорів яскравою зеленню» [5, 68]. Насиченість і розмаїття кольорової палітри, замилювання нею передають позитивний емоційний настрій оповідача.

Описи дощу, снігу та інших явищ природи зустрічаються в фрагментах роману досить часто, вони становлять близько чотирьох п'ятих у структурі тексту. Значна частина їх перемежовується з описом авторського настрою. Саме через сприйняття природи розкриваються найтонші настроєві нюанси оповідача, передається динаміка внутрішніх трансформацій, що позначають стан душі, психіки оповідача. Але, на нашу думку, враження від щоденникової форми оповіді, залежить іще й від вміло дібраного автором контексту: історико-суспільного, культурного, літературного. Оксана Смола поки що не використала цей арсенал сповна, її роздуми про творчість Ліни Костенко чи Миколи Вінграновського не позначені особливою оригінальністю, та й небагато їх на сторінках твору.

Найбільш довершеним з нашої точки зору у плані глибини психологічного розкриття внутрішнього світу персонажа є оповідання «Білий рояль». У ньому відтворена одвічна історія боротьби між буденністю і мрією, приземленою сірістю і високим покликом душі. Сюжет розгортається двома планами: є зовнішній перебіг подій, але значно важливіший внутрішній сюжет – трагедія духовного життя героя, викладена в його внутрішніх монологіях. Тут автор досягла того, чого бракувало їй у попередньому творі – одвертого глибинного аналізу душевних станів героя, без сором'язливості та умовчання. Це зробило твір значно вартіснішим і цікавим для читача.

Головний герой оповідання Михайло в молодості – талановитий піаніст. Музика була головною справою його життя. Але після автомобільної катастрофи юнак утратив не лише батьків, але і здатність професійно грати

на музичних інструментах: пошкодженій руці не допомогла серія проведених операцій. Він сприйняв це як крах свого життя. Утратив до нього будь-який смак. Дав одружити себе з меркантильною провінціалкою, яка швидко прибрала до рук не лише його квартиру, але й розтоптала душу. Дивак-невдаха працює настроювачем і реставратором музичних інструментів у музичній крамниці. Він чужий у світі грошолюбів, але душу творця йому вдається зберегти, хоча ніхто не розуміє її справжньої цінності.

Дружина щоденно гризе його за те, що не хоче мати приробітку, вона вважає себе жертвою в цій шлюбній, бо мусить заробляти на сім'ю своїм ремеслом кравчині. Михайло мириться з патологічною потребою дружини принижувати його, пояснюючи це як підсвідому необхідність сатисфакції через відчуття нею власного приниження вином життєвих обставин. Чоловік живе ніби в мушлі – відсторонений від усіх самотній одинак. «Химерник усе ще вперто леліє думки про власну творчість.<...>Кілька списаних нотних зошитів потайки складає на дно шухляди, щоб Люся не бачила» [6, 17]. Михайло надзвичайно прискіпливо ставиться до своїх творінь, не віддаючи їх на суд людський, розуміючи, що вони не є вершиною досконалості. Але ж «роки опадають із дерева Михайлового життя», а він все носить на собі «горб нереалізованих мрій» [6, 18].

Авторка повноцінно використовує в оповіданні такі прийоми психологізму як портретування, зображення міміки, жестів, використання художніх деталей. У портретній характеристиці Михайла привертають увагу психологічні деталі: «у очах він тягає завеликі лантухи смутку», його хода «невпевнена і наче винувата», він носить раритетну «аристократичну борідку», «сутулиться, ніби несе на собі якийсь тягар, невидимий для сторонніх, заважкий для нього одного» [6, 4]. Зображуючи портрет дружини Михайла, авторка підкреслює внутрішню її пустопорожність, тому привертає увагу до зовнішніх деталей та жестів: «... стоїть у просвітку дверей, поважна, тілиста, й гонорово тицяє пальцем» [6, 7], «її густо підведені очі зробились циклопічно-великими» [6, 29] тощо.

Домінантною формою вираження напруженого інтелектуального життя героя є такий прийом психологічного аналізу як внутрішній монолог. Це – монолог-роздум, іноді монолог-спогад, монолог-мрія, який не має конкретного адресата. Він – «для себе». У монологах – роздумах Михайло зовсім інший, ніж у діях і вчинках у повсякденному житті. Читач є свідком його доскіпливого самоаналізу власної поведінки, спроби розібратися і пояснити причини глобалізованої трагедії бездуховності в світі. Поштовхом для асоціативних монологів-роздумів часто стає споглядання природи, архітектурних шедеврів. Стан розкоші від процесу думання часто викликає появу нових мелодій, які він прагне записати, зберегти для людей.

Монолог-спогад необхідний автору для зображення подій у ретроспективному ракурсі. У оповіданні «Білий рояль» саме через монолог-сповідь стають відомими перипетії трагедії втрати Михайлом сенсу життя. У творі «Хуртовина» спогад про службу в Афганістані сприяє розумінню непростого, спотвореного жорстокістю характеру Федора.

Авторка влучно використала в обох творах прийом роздвоєння особистості. Федір (з оповідання «Хуртовина») буває ніжним, чуйним і добрим, та водночас страждає сам і змушує страждати дружину від проявів безпричинної, здавалось би, агресії. Але цей прийом роздвоєності психологічно автором виписаний малопереконливо. У творі «Білий рояль»це авторці вдалося здійснити значно майстерніше.

Напружене інтелектуальне життя Михайла, яке сховане під маскою щоденного безбарвного животіння, нікому не відоме, не знане. Його всі сприймають як химерника, який не вписується своєю поведінкою в соціум. Відкривається його внутрішній світ за допомогою зовнішнього чинника, художньої деталі, яка є у творі визначальною, набуває значення образу-символу – білого рояля. Білий колір тут сприймається як колір незаплямованої мрії, чистих і високих помислів і дій. Це символ світлої, незаплямованої душі головного героя.

Білий рояль, його інструмент, який молода дружина тринадцять років тому потай від господаря продала, поки той проходив реабілітацію в санаторії, виставлений для продажу в крамниці, де працює колишній піаніст. Авторка ретельно виписує психологічний стан Михайла, привертаючи увагу до тих деталей, що на нього вказують. Очі його тепер «ошелешено-щасливі», «постава рівна й урочиста», «руки в нього неймовірно артистичні, навіть аристократичні» – саме ці деталі визначають його портрет у сприйнятті Маргарити Віталіївни.

Потрясіння від зустрічі з утратою повернуло до життя колишній талант музиканта: від нього відступила амнезія, його віртуозну гру оцінили всі свідки. «Від доторку до клавіш оживають не металеві струни рояля. А струни його власного, із плоті й крові, серця» [6, 20]. «Ось тут, за білим роялем, музикантові нарешті пощастило втекти від дисонансів міського середовища й віднайти втрачену гармонію зі Всевишнім» [6, 21].

Авторка вперше використовує такий прийом творення характеру персонажа як вчинок. За тринадцять років животіння з кравчиною Михайло уперше намагається вийти з – під її гноблення, прагне захистити свій власний світ. Він повернув свій білий рояль у власну квартиру, пообіцявши викупити його упродовж деякого терміну за допомогою відрахування більшої частини своєї зарплатні власниці крамниці. Музикант переконаний: тепер його життя зміниться. Авторка ретельно виписує перебіг почуттів героя. Спочатку в нього жевріє надія, що дружина зрозуміє його вчинок і прийме його. Але вона вже похитнулася при запитанні доньки: «А мама знає? вона дозволяла? І хоч по інерції Михайло ще продовжує діяти, відвойовуючи в кімнаті місце для роялю, посуваючи з центру кімнати під вікно кравецький стіл (ця деталь теж набула значення символу меркантильної бездуховності), скоро його надія змінюється непевністю, а далі стан нервового напруження наростає щохвилини: музикант розуміє марність своїх сподівань. Це виявляється в його метушливих жестах, безкінечних поглядах на двері в очікуванні дружини.

Після гучного скандалу, влаштованого дружиною при вантажниках, він не робить спроби опиратися навіть тоді, коли знавісніла жінка почала хльоскати його ганчіркою. Він глибоко ховає своє душевне напруження, і не спростається знайти інший вихід із ситуації, крім втечі з власної квартири. Закрившись у своїй віртуальній мушлі, сидячи на лавці, він аналізує ставлення до себе уже не дружини, а дітей. І приходить до висновку, що донька соромиться його, вважаючи невдахою. Розуміє, що скоро він матиме таке ж ставлення і від сина, коли той підросте, бо вже запитував його, прийшовши з вулиці, хто такий «лох». Але ніяких спроб боротися за дитячі душі батько не робить.

На безапеляційну думку матері, що доньці треба лише «ковбаса і телик», та ще танцюльки та щось модненьке з одягу, а сину «смаколики та іграшки», батько лише «мляво намагався заперечити»[6, 32]. Цією фразою авторка підкреслює, що життя Михайла, не реалізоване в мистецтві, лише «лабіринт безкінечних втеч від самого себе» [6, 8].

Трагедія більшості митців полягає у нездоланності прірви між високістю творчого духу та защемленістю людського життя, у щоденній боротьбі за існування, за виживання, між вічністю творчого буття і короткочасністю земного життя. Конфлікт між Михайлом і дружиною набрав антагоністичного характеру: завжди поступливий, цього разу музикант ніяк не бажає знову втратити свою сутність, не згоджується повернути рояль.

До речі, широко використано в оповіданні й психологічний аналіз при нарації від третьої особи (автора). Варто зауважити, що коли письменниця характеризує психологічний стан дружини Михайла Люсі, то вона обмежується лише його словесним фіксуванням : « істерично заверещала», «отетеріло зиркала», «репетувала», «роздратовано крикнула», « з іронією зауважила» тощо. Але при створенні образу головного героя цей прийом набуває яскравості, глибини і вишуканості. Високою майстерністю проникнення в душевний стан героя позначені описи автором психологічних переживань і душевних станів Михайла в момент гри або створення ним

власних музичних композицій. Це, насамперед, опис виконання Патетичної сонати Людвіга Ван Бетховена, коли піаніст уперше побачив утрачений білий рояль у музичній крамниці.

Та однією із найбільш довершено виписаних сцен в оповіданні є опис поведінки Михайла після того, як він залишив судову залу. Хоч він спершу піддався домаганням дружини і прийшов до суду, але категорично відмовився брати участь у судовому засіданні, оцінивши безглуздість ситуації і своєї участі в ній. Вдруге спромігшись на протест, натомість повернувся до свого роялю. Зауважмо, при жінці він не зіграв на ньому жодної своєї новоствореної мелодії: кравчині їх поцінувати було не дано. Тепер, розуміючи, що суд закінчиться не на його користь, що він знову передпрірвою нерозуміння, у творчому екстазі Михайло творить, може, найкращу мелодію свого життя, що утверджувала Любов і Красу.

Митець ненадовго повернувся до своєї справжньої сутності. Доречно згадати думку філософа М.Бердяєва, який ставив художню творчість за ступенем одкровення навіть вище за релігійний екстаз не лише тому, що «творче піднесення відриває від тягара сього світу й перетворює пристрасть у інше буття»[2, 385], а тому, що творчість за своєю природою є саможертвна, вона є начебто згубою для душі заради досягнення «творчої мети світу»[2, 594], виконання високого божественного призначення»[4, 98].

Вершиною трагічного протистояння сірої буденності, бездуховності і високої душевної чистоти є остання сцена оповідання. Авторка описує в ній найвищий ступінь емоційної напруги – емоційне виснаження головного героя, що й привело до трагічного кінця. Найбільше приниження він переживає і від повторного скандалу дружини з вантажниками, її відмови сплатити їм за роботу, і від неможливості залагодити справу самотужки – гроші з кишені його потертої куртки завбачливо вилучила дружина. Цей хапливий жест: пошук грошей у внутрішній кишені, біль і докір у погляді Михайла, нахабний погляд у відповідь густо підмальованих очей дружини

фіксують перебіг душевних станів, що привели Михайла до нервового потрясіння.

Отже, широкоживаними засобами психологізму в прозових творах Оксани Смоли, є як прямі, так і опосередковані. Вона використовує як гранично-стислі позначення тих процесів, які відбуваються у внутрішньому світі людини, так і є майстром розлогих авторських характеристик найтонших перебігів почуттів і переживань персонажів. Домінантним прийомом виступає внутрішній монолог персонажа (монолог-роздум, монолог-сповідь, монолог-мрія тощо). Але не обходить письменниця і використання непрямих форм психологізму – портрети, пейзажі, міміка, жести, образи-символи багато чого сповіщають про душу і внутрішній світ персонажів її творів. У подальшому перспективним може бути дослідження прозового доробку письменниці в порівнянні з творчістю інших жінок-письменниць, що творять на помежів'ї тисячоліть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. П. Українська імпресіоністична проза / В. П. Агеева. — К. : Віпол, 1994. — 160 с.
2. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества / Н. А. Бердяев. — М. : Правда, 1989. — 846 с.
3. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — К. : Академія, 2007. — Т. 2. — 2007. — 624 с.
4. Мороз Л. З. «Сто рівноцінних правд» Парадокси драматургії В.Винниченка / Л. З. Мороз. — К. : Віпол, 1994. — 208 с.
5. Смола О. М. Першотвори / Оксана Смола. — Миколаїв: КП «Миколаївська обласна друкарня», 2007. — 72 с.
6. Смола О. М. Білий рояль / Оксана Смола. — Миколаїв, ПП П.М.Шамрай, 2011. — 56 с.

7. Фащенко В. В. У глибинах людського буття : літературознавчі студії / Василь Фащенко ; вст. ст. В. Г. Полтавчука. — Одеса : Маяк, 2005. — 640 с.

СТАРОВОЙТ Л. В.

СПЕЦИФИКА ПСИХОЛОГИЗМА В ПРОЗЕ ОКСАНЫ СМОЛЫ

В статье исследованы особенности использования приемов и средств психологизма в прозаических произведениях молодой писательницы из Николаевщины Оксаны Смолы.

Ключевые слова: психологический анализ, внутренний монолог, художественная деталь, образ-символ.

STAROVOYT L.

SPECIFIC OF PSYCHOLOGYSM IN OKSANA SMOLA'S PROSE

The peculiarities of usage of methods and facilities of psychologism in prosaic works by young authoress from Mykolaiv region Oksana Smola are examined in the article.

Keywords: psychological analysis, internal monologue, artistic detail, image-character.

Стаття надійшла до редколегії 20.05.2012 р.